

סקירת ספרו של דיוויד הארווי "חידת הקפיטל ומשברי הקפיטאליזם"

פרופסור דיוויד הארווי הוא הוגה מרכזי מעמיק, אשר מלמד גיאוגרפיה פוליטית במרכז ללימודי מוסמים של האוניברסיטה העירונית של ניו-יורק. הגותו, ספריו והרצאותיו מבוססות על קריאה אוהדת אך ביקורתית של הטקסטים של קארל מרקס, אשר מבחינה בין המתודה הכללית של מרקס לבין הניתוחים ההיסטוריים שלו (גם במקרים הרבים בהם השניים שזורים זה בזה). ההפרדה הזאת והדבקות בעקרונות היסוד הביקורתיים (של מרקס) עוברת כחוט השני בהרצאותיו וספריו של הארווי אשר עוסקים בקריאה פרשנית של "הקפיטל" וכן בספריו (כמו הנוכחי) אשר עוסקים בעידן הניאו-ליבראלי הנוכחי.

הספר הנוכחי, אשר נכתב בסוף שנת 2010, כולל מספר רב של אבחנות חשובות אשר מתייחסות ליישום של התיאוריה המרקסיסטית על המציאות הנוכחית. הסקירה שלי מתייחסת לחלק מאבחנות אלו ואינה עוקבת באופן צמוד אחר מבנה הספר.

המחבר מזכיר כמה פעמים בספר את האנקדוטה הידועה על ביקור המלכה במבצר החשיבה הכלכלית הליברלית ("לונדון סקול אוף אקונומיקס") בנובמבר 2008. למלכים, כמו לילדים, מותר לשאול שאלות בסיסיות (אשר מבוגרים נמנעים מהן מחשש להראות נאיביים), והמלכה שאלה איך זה שאף כלכלן (ממסדי) לא הזהיר מפני המשבר הפיננסי הנוכחי. לאחר ששה חודשים שלחו הכלכלנים שבאקדמיה הבריטית מכתב תשובה למלכה אשר הודה שהכישלון הוא "בעיקרו של דבר כשלון של דמיון קולקטיבי של הרבה אנשים חכמים, במדינה זאת ובמדינות אחרות, והוא כשלון להבין את הסיכונים של המערכת כמכלול". בהמשך הם הודו שקשה להיזכר במקרה חמור יותר של הירות המשולבת בהנחת המבוקש ובפסיכולוגיה של הכחשה.

האנקדוטה הנ"ל אינה ייחודית. באותה תקופה הורגש צורך בהרבה מוסדות כלכליים בינלאומיים לחפש תיאוריה שתסביר את אותם "סיכונים מערכתיים" (שהוזכרו במכתב הנ"ל), אבל חיפוש התשובה בתיאוריה המרקסיסטית לא עלה כמובן על הפרק. בכל מקרה, נראה שהתקופה של חיפוש ממסדי אחר הסבר למשברי הקפיטאליזם חלפה, והפסיכולוגיה של הכחשה ויהירות תפסה שוב את מקומה.

הספר מיועד למי שלא מוכנים או לא מסוגלים להצטרף ל"חגיגה של הקפיטאליזם" אשר מתבססת על הכחשת בעיותיה המהותיות שהן המקור למשברים התכופים ההופכים חמורים יותר ויותר. זאת אומרת, הוא מיועד לאלו שרוצים להבין את העולם (ולא לחיות בתוך סדרה של אשליות המתנפצות זו אחר זו) ולאלו שהם הקורבנות של המערכת ובעיקר של משבריה.

הקפיטאליזם כשיטה, התנאים הנדרשים לו, והבעיות העולות מהם

השיטה הקפיטליסטית מבוססת על עקרון הרווח, שהוא **ערך עודף** אשר מקורו בעבודה (הכרוכה בשיתוף פעולה חברתי) אבל מנוכס ע"י יחידים שהם בעלי ההון אשר מארגנים את תהליך היצור (שהוא מקור הערך העודף). מכאן, שנקודת ההתחלה של התהליך הוא קיום הון ראשוני, וסוג הבעיה הראשון נוגע למחסור בהון ראשוני. ההון זקוק ל**כוח עבודה**, וסוג הבעיה השני נוגע למחסור בכוח עבודה או בקושי למשטר אותו. כמו כן נחוצים **אמצעי יצור**, ובפרט משאבים טבעיים, וסוג הבעיה השלישי נוגע למחסור בהם. השילוב של העבודה ואמצעי היצור נעשה בעזרת **טכנולוגיה ויצורות ארגון** (של היצור), והבעיה הרביעית נוגעת לאי התאמה בין הרכיבים השונים. בעיות נוספות עשויות לצוץ בתהליך היצור עצמו. לבסוף, קיימת הבעיה של **מכירת התוצרים** (שזה כמובן תנאי למימוש הרווח שנוצר בתהליך היצור), ז"א מדובר בבעיות של חוסר ביקוש לסחורות. **הערך העודף** מיוצר בתהליך יצור הסחורות (בין אם הם מוצרים או שירותים) כהפרש בין עליות היצור (הכוללות את עלות כוח העבודה) לבין ערך הסחורה (הנקבע עפ"י העבודה המגולמת בה, ולא עלות כוח העבודה, כאשר ההפרש מקורו בעובדה שאנשים יכולים לייצר ערכים העולים על הנחוץ לקיומם).

הניכוס של הערך העודף על ידי בעל ההון, שהוא הרווח (שמקורו בתהליך היצור), מקורו בכך שבעלי ההון משלמים לעובדים את עלות כוח העבודה ("ז"א מה שנחנץ על מנת לקיים ולחדש את כוח העבודה) ולא את הערך אשר העובדים מייצרים. במילים אחרות, מדובר ב**ניצול** של העובדים. (יודגש שהמושגים "בעלי ההון" ו"עובדים" מתייחסים לתפקידים חברתיים – לא למהות. בפרט, אדם יכול להיות בתפקיד עובד בסיטואציה אחת (למשל כאשר הוא שכיר במקום עבודה מסוים), ובתפקיד בעל הון בסיטואציה אחרת (למשל כבעל זכויות בקרן פנסיה אשר משקיעה במניות ו/או אגרות חוב של חברות ו/או ממשלות). באותו אופן שבו אדם יכול להיות בתפקיד "בן" כלפי הוריו ובתפקיד "אב" עבור ילדיו).

מעמד בעלי ההון, ובפרט בעלי הון מסוימים, מסוגלים גם להשיג רווח שמקורו אינו בתהליך היצור. דוגמא אחת היא של מכירת סחורה במחיר שמעל לערכה, מה שאפשרי רק במצב של מחסור אמיתי או מלאכותי בהיצע (זמני או קבוע, מקומי או אוניברסאלי) של אותה סחורה. כאן הרווח מקורו בסוג של **נישול**, אשר אפשר למוכר להימצא במצב שבו יש לו מונופול (ולו חלקי) על ההיצע. כאשר המכירה היא בין שני בעלי הון, הרווח אינו רווח של מעמד בעלי ההון אלא של בעל הון אחד על חשבון משנהו, ומבחינת מעמד בעלי ההון מדובר בהעברה פנימית שלא משנה את יחסי הכוחות כלפי מעמד העובדים. לעומת זאת, כאשר במכירות מסוג מסוים הקונים הם (בדרך כלל) ממעמד העובדים והמוכרים הם (בדרך כלל) ממעמד בעלי ההון אז **רווח מונופוליסטי** כזה משפיע על יחסי הכוחות בין המעמדות (משום שהוא מגביר את ריכוז העושר בידי מעמד בעלי ההון, וריכוז כזה משפיע על יחסי הכוחות החברתיים). רווחים מונופוליסטיים כאלו הם בעלי משמעות גדולה יותר בימינו, והם כוללים רווחים מדמי שכירות של דירות מגורים, רווחים ממונופולים על תעשיות מסוימות ו/או על הקניין הרוחני עליהן הן מתבססות, ורווחים מהשתלטות על נכסים ציבוריים (ע"ע הפרטה) או פרטיים (ע"ע הפקעות "לצורכי ציבור" ו/או עיקולים של רכוש של בעלי חוב). בכל המקרים הללו מדובר ב**נישול** של מעמד העובדים מנכסים שהיו ברשותם.

התיאור הנ"ל יסודו בעבודותיו של מרכס עצמו, אלא שבתקופתו (וגם לאחר מכן) הושם דגש רב על ניכוס הערך העודף על ידי **ניצול** העובדים, משום שזאת הייתה הצורה הדומיננטית של יצירת רווחים באותה תקופה וסיטואציה היסטורית. הנישול (ובפרט הרווח המונופוליסטי) נפוץ יותר בימינו (מאשר לפני חמישים שנה) משום שיצירת רווחים על ידי ניצול ("ז"א ניכוס ערך עודף) נעשתה קשה יותר – בגלל בעיות בתהליך היצור (שהוזכרו לעיל). כמובן שגם בימינו נעשים רווחי עתק על ידי ניצול עבודה, כפי שגם בימיו של מרכס נעשו רווחים על ידי נישול. אין ניגוד בין שתי צורות עשיית הרווחים אלא השלמה: שתיהן גורמות לעליית כוחו של מעמד בעלי ההון מול מעמד העובדים. לפיכך יש שיתוף אינטרסים אובייקטיבי בין המנוצלים והמנושלים.

באופן דומה, למרות ההתמקדות של מרכס במה שקורה בתהליך היצור עצמו, הרי שהוא היה מודע לחשיבות מה שקורה במישורים אחרים של החיים ובפרט במישור של "חידוש כוח העבודה" ("ז"א כל הקשור לחינוך, לבריאות, ולתנאי מחייה ומגורים). מישורים אחרים כוללים את **היחס לסביבה הטבעית והמלאכותית**, ההסדרים והמוסדות החברתיים השונים, ועולם האידיאי (של **השקפות עולם**). המישורים השונים קשורים זה לזה, ולמרות זאת אף אחד מהם אינו נקבע על ידי האחרים ("ז"א בכל מישור יש אוטונומיה חלקית ביחס לאחרים). בתקופות היסטוריות מסוימים מישור אחד יותר משמעותי מן האחרים, אבל גם בתקופות כאלו אין להתעלם מן המישורים האחרים (ולהניח שהם יקבעו באופן אוטומטי בהתאם למישור המשמעותי יותר). שינוי חברתי מושג כאשר כל המישורים משתנים באופן תואם, כפי שקרה במעבר מהפיאודליזם לקפיטאליזם. נראה שהכישלון הסובייטי קשור בהתמקדות במישור אחד (היצור) תוך הזנחת האחרים. בנוסף, הגישה הייתה דוגמאטית ("קביעונית") בעוד שטרנספורמציה למבנה חדש דורשת פתיחות מקסימאלית (משום שמדובר בהליכה מהפכנית אל הלא-ידוע ומשום שהמטרה היא הגדלת מרחב האפשרויות של בני האדם).

קשיים בכל אחד מן המישורים, ובפרט כל סוגי הבעיות שהוזכרו לעיל, יכולים לבלום את התהליך הקפיטליסטי, וכאשר זה קורה מתפתח משבר. למשל, סוג משבר אחד אשר עשוי להתפתח בתהליך היצור עצמו נובע מן ה**נטייה לירידת שיעור הרווח**. (נטייה זו נובעת מן התחרות הקפיטליסטית אשר דוחפת את בעלי ההון לחידושים טכנולוגיים וארגוניים אשר מפחיתים את ההשקעה בכוח העבודה ביחס להשקעה

באמצעי היצור בעוד שהרווח מקורו בערך עודף שמקורו בעבודה.) משבר מסוג שונה מתפתח כאשר עלות כוח העבודה עולה יותר מאשר ערך התוצר (למשל כאשר יש מחסור בכוח עבודה או כאשר יחסי הכוחות החברתיים נוטים לטובת מעמד העובדים). הרווח במקרה זה נלחץ (או מתכווץ) בין שכר העבודה אשר עולה לבין מחירי הסחורות אשר יורדים (או נשארים קבועים). משבר הקפיטאליזם בשנות הששים המאוחרות ותחילת שנות השבעים הוא כנראה שילוב של שני סוגי המשברים הנ"ל.

העובדה שהקפיטליזם נקלע למשבר אין משמעותה חיסולו. משבר כזה פותח אפשרויות לחיסול הקפיטליזם (ע"ע מהפכה) אך ישנן גם אפשרויות לפתרון קפיטליסטי של המשבר. כך קרה בכל המשברים בעבר. אלא שהפתרונות הקפיטליסטיים למשברי הקפיטאליזם רק מעבירים את הבעיה למקום אחר ו/או למישור אחר, ויותר מכך יוצרים בעיות חמורות יותר. התופעה הזאת קשורה למהותו של הקפיטליזם ובפרט לתכונת מפתח שלו: הצורך לשמור על תהליך של הגדלה בלתי פוסקת של היצור. בפרט, שיעור צמיחה של פחות משלוש אחוז בתוצר השנתי נחשב בעייתי. נקודה זאת תידון בהרחבה לאחר סקירת מספר בעיות יסוד אחרות.

משבר הקשור באופן ישיר לצבירת ההון ע"י מעמד בעלי ההון הוא משבר של **תת-ביקוש** אשר מתפתח עקב התרוששות מעמד העובדים (שהוא הצד השני של ריכוז ההון והעושר בידי מעמד בעלי ההון). משבר זה הפוך בכיוונו למשבר "התכווצות הרווח" (ע"י עליית שכר), משום שמקורו בהחלשות מעמד העובדים והוא גם משתקף בירידת שכר. זה סוג המשבר שהתפתח בשנות השבעים המאוחרות, ו"נפתר" על ידי הגדלת אשראי למשקי בית (ז"א יצירת חובות גדולים של מעמד העובדים). מיותר לציין שה"פתרון" הינו "בועה פיננסית" שסופה להתפוצץ, כפי שאכן קרה במשבר הנוכחי (שהפך גלוי לעין בשנת 2007).

משבר מסוג אחר הוא המשבר **האקולוגי** שמתפתח בהדרגה, אך עדיין לא הבשיל. זהו משבר הנובע מניצול יתר של משאבי טבע ומזיהום של משאבי טבע. שורש המשבר בעובדה שהשוק החופשי כושל בעליל כאשר מדובר בניהול משאבים משותפים: בעלי ההון פשוט "מחצינים" את העלות של הנזק הסביבתי שפעילותם יוצרת: קרי הנזק הזה הוא "של האנושות בכללה" ואינו מופיעה כעלות של יצור. באופן דומה, בעלי ההון מנסים להחצין את העלויות של חידוש כוח העבודה (בפרט, חינוך ושירותי בריאות), אבל כאשר העלויות הללו מועברות למעמד העובדים שאינו יכול לשאת בהם (כאשר הוא נמצא בתהליך התרוששות) הרי שהתוצאה הינה **דלדול כמותי ואיכותי של כוח העבודה**.

כאשר כתוצאה מאחת הבעיות שהוזכרו לעיל לא כדאי להשקיע ביצור, נוצרת בעיה של **הון עודף** שאין לו אפיק השקעה. הפתרון לבעיה הזאת היא השקעה בנכסים (פיזיים או פיננסיים) אבל הפתרון הזה רק דוחה את הבעיה לשלב מאוחר יותר בו מנסים לממש את ההשקעה (ז"א למכור את הנכס). במקרה זה, עליית מחיר הנכס היא תנאי לרווח אבל עליית מחירים כזאת אינה מחויבת המציאות (קרי היא ספקולטיבית במובהק).

הסדרי מדינת הרווחה שקודמו ע"י הסוציאל-דמוקרטיה ובעלי ההון הנאורים פתרו, באופן זמני, חלק מן הבעיות שהוזכרו לעיל. בפרט, מיסוי הוא אמצעי יעיל לספיגת עודפי הון, ושימוש בתקבולי המס למימון שירותים ציבוריים מונע את התדלדלות כוח העבודה (ע"ע חינוך ושירותי בריאות ציבוריים), את התרוששות מעמד העובדים ואת ירידת כוחו של מעמד העובדים. הפתרון הזה עבד מאז שנות הארבעים ועד סוף שנות הששים, אלא שאז פרץ משבר שמקורו בירידת שיעור הרווח, אשר הביא לשינוי אסטרטגיה של מעמד בעלי ההון (ע"ע המתקפה הניאו-ליבראלית על מעמד העובדים). אספקט חשוב של האסטרטגיה (או המתקפה) החדשה היא שינוי של תפיסות עולם בציבור הרחב (ז"א שינוי במישור האידיאולוגי לכיוון של דגש יתר על אינדיבידואליזם ועליית מדרגה של תרבות הצריכה).

הצמיחה (המכפילית) כשורש כל הבעיות

בכיוון שהרווח הכללי של מעמד בעלי ההון מקורו בערך עודף הנוצר ביצור, שיעור רווח קבוע משמעו גידול כפלי קבוע בנפח היצור (ו/או בכלל הפעילות המשקית), משום (שהנורמה היא) שכמעט כל הערך העודף

מתווסף להון אשר מושקע ביצור (משום שהצריכה של מעמד בעלי ההון היא קטנה באופן יחסי לערך העודף המנוכס ע"י מעמד זה). אלא שגידול כפלי קבוע בנפח היצור מחריף באופן דרסטי את הבעיות שהוזכרו לעיל: גידול של נפח היצור מתנגש בשלב מסוים במשאבי הטבע אשר הינם קבועים בגודלם. כמו כן, גידול של התוצר מחייב גידול זהה של האוכלוסייה (של העובדים ושל הצרכנים) אחרת נוצר מחסור בכוח עבודה ו/או מחסור בביקושים, אבל נראה שיש גבול לגידול האוכלוסייה.

אפילו אם הגבולות לגידול אינם אבסולוטיים אלא רק נראים ככאלה בתקופה היסטורית נתונה, הרי שגידול התוצר מתנגש בגבולות אלו בתקופה הנתונה. נוצר משבר אשר אינו מביא בהכרח לעצירת התהליך הקפיטליסטי, אבל כן מחייב שינוי דרסטי לפחות באחד מן המישורים שהוזכרו לעיל. זהות השינוי (וכן האופציה של מהפכה סוציאליסטית) אינה נקבעת במצב היסטורי משברי מסוים. מה שהמצב קובע הוא רק מגוון של אפשרויות העולות מתוך הנסיבות של המצב ההיסטורי המסוים (והמושג "דטרמיניזם היסטורי" מתייחס למגוון האפשרויות האלו). יש מקום לבחירה סובייקטיבית ולפעולה פוליטית, אבל רק במסגרת האפשרויות הנקבעות ע"י המציאות (ז"א במסגרת המציאות).

שינוי חברתי

בחירה אנטי-קפיטליסטית היא כזאת שמערערת על מושג הרווח (או ערך עודף) כעקרון מניע של המציאות החברתית ומערערת על קביעת הגידול כמטרה קבועה וסופית. רק ערעור כזה מתעמת באמת עם יסודות הקפיטליזם. בפעולה אנטי-קפיטליסטית אפשר להתחיל בכל אחד מן המישורים שהוזכרו לעיל, אבל חשוב לזכור שיש לנוע בין כל המישורים ולפעול בכולם, כי רק שינוי בכל המישורים יצור מציאות אלטרנטיבית ברת-קיימא. התלות ההדדית בין המישורים מחייבת גמישות רבה בפעילות בכל מישור: העיקרון המארגן צריך להיות החלפה של המשטר הקפיטליסטי (שהמוקד שלו הוא מאבק על רווחים של יחידים) במשטר סוציאליסטי (אשר המוקד שלו היא ארגון מתואם חברתי שמתייחס לחיים של יחידים).

יש טעם ברפורמות של הקפיטאליזם רק באותה מידה שהן משפרות את התנאים למאבק על חיסולו. הרפורמות "קונות זמן" (בהפגת המתחים והמשברים) ויש בכך טעם רק עם נעשה שימשו טוב בזמן שנרכש.

משברי הקפיטליזם הם חלק אינטגרלי ממהותו. המשברים מביאים לארגון מחדש של המערכת, וכך פותרים בעיות שנוצרו בצורת הארגון הקיימת, אך יוצרים בעיות חמורות יותר אשר מבשילות כאשר צורת הארגון החדשה מבשילה ומתנגשת במגבלות השונות של העולם. המשברים הם צורה אי-רציונאלית (ז"א לא יעילה) לפתרון של בעיות של מערכת אי-רציונאלית (לא יעילה). האי-רציונאליות (או הבזבז) הם הסבל האנושי הרב אשר נגרם לרוב האוכלוסייה בעיקר בתקופות משבר, סבל שהיה ניתן למנוע אותו בתיאום חברתי מוצלח יותר של מטרות ואמצעים. המשברים מאופיינים בהרס רב, דוגמת הרס פיזי במלחמות (אשר תמיד מייצרות הזדמנות להשקעה רווחית בארגון פיזי מוצלח יותר).

ניצול ונישול

במציאות הנוכחית הפעילות הכרוכה בחידוש (reproduction) המבנה החברתי הינה מרכזית יותר מאשר בעבר. המרכסיזם האורתודוקסי מדגיש את הפעילות היצרנית בתעשייה, שהיא המוקד הברור ביותר ליצירת ערך (ובפרט ערך עודף) ולניכוס הערך העודף ע"י ההון. גישה אורתודוקסית זאת נוטה להתעלם מהפעילות המשנית במסחר ושירותים (אשר כביכול לא יוצרים ערך אלא רק מזיזים ומחלקים אותו). אלא שגם ב"הקפיטל" נאמר ששירותים מסוימים (לדוגמה: הובלה) מייצרים ערך משום שהם חיוניים למימוש הערך של הסחורה (למשל ההובלה של הסחורה ממקום היצור אל מקום השיווק/צריכה). יתר על כן, כל השירותים המודרניים (למשל חינוך ובריאות) מספקים צרכים אשר נחוצים חברתית: זאת אומרת, הם נחוצים לשם קיום העובדים ו/או לשם חידוש מעמד העובדים, ולכן יש לראותם כחלק מיצור כוח העבודה (ז"א: כחלק מתהליך היצור).

הטענה הנ"ל קוראת לזיהוי מחדש של מעמד העובדים ושל הזירה של היצור (והמהפכה פוטנציאלית). היא מבססת את הטענה שהפרולטריון בימינו אינו זהה לפועלי היצור אלא מכיל אותם ואת כל העובדים בפעילות ה"משנית" של סיפוק צרכי האוכלוסייה ושעתוק החברה (קרי: הפרולטריון כולל את כל עובדי השירותים, ואף את כל העובדים ב"תעשיית התרבות").

עניין אחר הוא שב"הקפיטל" מוצג הנישול כשלב פרימיטיבי (ו/או ראשוני) של צבירת הון, וניתן להבין מכך שבשלב התפתחות מתקדמים יותר של הקפיטליזם זונח ההון את האסטרטגיה הזאת לטובת האסטרטגיה של **ניצול** העובדים על ידי ניכוס הערך העודף שהם יוצרים בתהליך היצור. אלא שרוזה לוקסמבורג העירה שהון לא זונח את הנישול הגס והאלים וממשיך להשתמש בו, לצד הניצול מתוחכם יותר, גם בשלבים הבוגרים יותר של הקפיטליזם. הטענה שלה ברורה מאוד במציאות הנוכחית בה אנו רואים, לצד נישול בפריפריה הגלובלית (ע"ע פוסט-קולוניאליזם אשר מחליף את הקולוניאליזם שעליו דיברה לוקסמבורג), גם נישול במרכזי הקפיטליזם (ע"ע התעלולים החוקיים של השתלטות על נכסים של בעלי חוב אמיתי או פיקטיבי).

תפקיד העיר בהקשר הקפיטליסטי ועניין דמי שכירות

תהליך הנישול הוא תופעה בולטת בערים הגדולות: פינוי של "אוכלוסיות חלשות" (קרי: תושבים מעוטי-הכנסה) לצורך "פיתוח" ו/או "שיקום" שכונות לטובת "אוכלוסיות חזקות" (קרי: אנשים עמידים) היא תופעה יסודית. הפינוי נעשה במגוון של אמצעים ישירים יותר או פחות (ע"ע: הפקעה, הסדרי פינוי-פיצוי, עיקולים בשל חובות, תפיסת נכסים באמתלות שונות, ועד ללחץ כלכלי של מחירי שכירות ואחזקה עולים).

עניין מרכזי נוסף הוא התפקיד של העיר בכלכלה הקפיטליסטית, ובפרט התפקיד של **השקעות** (בד"כ **ספקולטיביות**) **בבניה עירונית**: ההשקעות הללו מאפשרות לספוג את הערך העודף שנוכס ע"י ההון, ובכך עוזרות להתמודד עם משברי ירידת שיעור הרווח ואי-כדאיות של השקעה ביצור. יש לזכור שתהליך צבירת ההון (ע"ח הערך העודף) מרושש את העובדים ולכן עשוי להגיע למצב שבו אין יותר טעם להשקיע בהרחבת היצור (משום שלא יהיה ביקוש ליצור המורחב). מכיוון שהון שאינו מושקע הינו הון מת, וסופו להעלם, יש צורך מהותי במטרות חדשות להשקעה. הפיתוח העירוני (והפרברי!) עונה על הצורך הזה.

תהליך הפיתוח העירוני מבוסס בהרבה מקרים על **חוב ציבורי** (או ממשלתי): בדרך כלל הפרויקט הזה "גדול" על בעלי הון יחידים אשר המשקיעים בו באופן עקיף על ידי הלוואות לגוף ציבורי אשר מנפיק אגרות חוב למימון הפרויקט. הגוף הציבורי מקווה להחזיר את החוב על ידי גביית **דמי שכירות** או מכירת נכסים, אבל התנאי להצלחת המיזם הוא ביקוש (עתיד) מתאים לנכסים אלו (כאשר יש פער זמנים משמעותי בין זמן ההשקעה לזמן השיוק). כאשר הביקוש קטן מן ההיצע, נוצרים משברים פיננסיים מן הסוג הנוכחי. כאשר הביקוש עולה על ההיצע, ניתן לגבות דמי שכירות מופקעים (כי נוצר מונופול של בעלי נכסים) ומחירי הנכסים עולים.

הנושא של **דמי שכירות** מופקעים הינו מרכזי לערים. מדובר כאן בעוד מנגנון של נישול: מעוטי-האמצעים שאין ביכולתם לרכוש מקום מגורים נאלצים לשכור אותם במחירים אשר נקבעים על ידי המונופול של בעלי הנכסים. גם כאן מדובר בהעברה של "ערכים" (קרי: כספים) מידי מעמד העובדים לידי מעמד בעלי ההון. (העובדה שכאן מדובר בהון פיננסי ולא בהון יצרני אינה משנה.)

האחדות המעמדית של מנגנוני הניצול והנישול (ז"א: העובדה שהם פועלים כנגד העובדים ולטובת בעלי ההון) יוצרת **שותפות אינטרסים אובייקטיבית בין המנוצלים והמנושלים כנגד בעלי ההון**. דרושה **אסטרטגיה פוליטית** אשר תיצור **תודעה סובייקטיבית** של שותפות אינטרסים ותהווה בסיס למאבק משותף כנגד שלטון ההון (על כל צורותיו: יצרני, מסחרי, ופיננסי).

הניתוחים המרכזיסטים האורתודוקסיים מתמקדים בניכוס הערך העודף (בתהליך היצור התעשייתי), ויתכן שמרכס אשם בהדגשת יתר של עניין זה וזאת בגלל שתי סיבות היסטוריות: הראשונה היא שבתקופתו צורת צבירת ההון הזו היתה מאוד דומיננטית והשנייה היא שאחת ממטרותיו ב"הקפיטל" הייתה להראות שתחת הנחות הליברליזם ("ע"ע" שוק חופשי") המערכת מובילה להתרוששות של העובדים (ולהתמוטטות המערכת עצמה) ולא "למיקסום התועלת החברתית". אלא שמרכס היה מודע לכך שבמציאות ההיסטורית הקפיטליזם גם משתמש באמצעים כוחניים (או למצער כפייתיים) כגון נישול אלים ומונופולים. הקפיטליזם בעידן הנוכחי מתבסס יותר (ולא פחות!) על אמצעים אלו, משום שהבעיות המבניות שעליהם הצביע מרכס חוסמות את האפשרות שלו להמשיך להסתמך על הניצול הכלכלי הישיר (ז"א ניכוס ישיר של ערך עודף תעשייתי). בכל מקרה, רווח מונופוליסטי ונישול אלים הם אמצעים מרכזיים של העידן הקפיטליסטי הנוכחי.

הרווח המונופוליסטי דורש יצירת מונופולים, ובהקשר העירוני הצורה הבולטת שלהם היא יצירה של מונופול על בעלות קרקע בעיר. המונופול הופך ליותר משמעותי אם מצליחים לייצר לעיר ייחודיות כך שקרקע בה אינה ניתנת להחלפה בקרקע בעיר אחרת: העיר הזאת שונה, מיוחדת.

עודד גולדרייך, אוקטובר 2012